

Osmanlı Mimarisi Erken Osmanlı Sanatı (Başlangıcından Fatih Dönemi sonuna kadar)

Osmanlı Mimarisinin erken döneminden günümüze gelen yapıların çoğu dini mimariye bağlıdır. Dönem üsluplarını ve plan gelişmesini kesintisiz inceleyebileceğimiz başlıca yapı grubu ise camilerdir. Camileri plan ve işlevlerine göre gruplara ayırmak da tanıtımı kolaylaştırıcı olacaktır. Tek kubbeli camilerin ilk örneklerini Anadolu Selçuklularının mescitlerinde bulunuyoruz. Osmanlılar bu tipi geliştirmiş ve anıtsal sayılabilecek örneklerini vermişlerdir. Tarihi belli en eski Osmanlı Camii, tek kubbeli bir yapı olan ve 1333 yılına tarihlenen İznik'teki Hacı Özbek Camii'dir. Tek kubbeli kare bir mekân ve bunun önünde yer alan kubbeli son cemaat yeri ile "Tek kubbeli cami" tipinin karakteristik bir örneği olan yapı, dönemin özelliklerinin bir çoğunu bünyesinde taşır. Taş ve tuğla dizilerinden oluşan duvar, kiremit örtülü kubbe bu özelliklerdendir. Ancak geçirdiği çeşitli tamirler, bu yapının orjinal planını ve görünüşünü olumsuz yönde etkilemiştir.

İznik'teki Yeşil Camii ise tek kubbeli camilerin değişik bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, kubbeli kare bölümün giriş yönüne eklenen bir kısım ile ana eksen üzerinde uzatılmıştır. Bu durum, enine gelişen ideal cami mekânı düşüncesine aykırı bir uygulamadır. Zaten sonraki örnekler üstünde de bir etkisi görülmez. Camiyi I. Murad'ın vezirlerinden Çandarlı Halil Hayrettin Paşa yaptırmıştır. Yapımına 1378'de başlanmış, ancak cami Paşa'nın ölümünden sonra 1391'de tamamlanmıştır. Yapının mimarı Hacı Musa'dır. Yeşil Cami, erken Osmanlı döneminde mimarı bilinen az sayıdaki yapılardan biridir. Cami adını yeşil renkli çinilerle kaplı minaresinden almaktadır. Ancak çiniler geç dönemlerdeki tamirlerle yenilenmiştir. Yapının orijinal süslemesini içinde ve dışında yer alan mermer işçiliği oluşturur. Birbirinin tam eşi olmayan sütun başlıkları ve son cemaat yerindeki korkuluk levhalarının yanında, Osmanlı döneminden bilinen en eski mermer mihrap da bu süsleme arasında yer almaktadır. Osmanlı mimarisinde tek kubbeli caminin sayısız denilebilecek kadar örneği vardır. Daha geç dönemlerdeki örneklerin bazıları ise anıtsal ölçülerdedir. Erken Osmanlı döneminin önemli bir yapı grubu da "Zaviyeli Camiler"dir. Araştırmacılarca bunlara "Ters T", "Kanatlı", "Çok işlevli" gibi değişik adlar da verilmektedir. Bu gruptaki yapıların planı, ana eksen üzerinde yer alan kapalı bir avlu durumundaki merkezi mekân ve çevresindeki üç eyvandan oluşur. Osmanlı mimarisinde bütün mekânları kubbe ile örtmek eğilimi kuvvetlidir. Zaviyeli yapılarda da eyvan düşüncesinden gelişen bölümlerin çoğu kubbe ile kaplıdır. Bu plan, Türk mimarisinin çok daha önceleri geliştirdiği "dört eyvanlı yapı" tipinin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu tipin erken örneklerinden biri İznik'teki Nilüfer Hatun İmareti'dir. I. Murad Hüdavendigar tarafından annesi Nilüfer Hatun için yaptırılmıştır. Kesin tarihi bilinmez. Ancak I. Murad tarafından yaptırıldığı bilindiğinden, 14. yüzyıl üçüncü çeyreğine ait olduğu kabul edilebilir. Tuğla ve taş dizilerinden oluşan duvar tekniği bu dönem için karakteristiktir. Sütun başlıkları ise mukarnaslı klasik dönem başlıklarının öncülerinden sayılabilir.

Bursa'daki Hüdavendigar Camii de aynı tipin bir örneğidir. Ancak, üst katının medrese olması ile bütün Osmanlı yapılarından ayrılır. Başka hiçbir Osmanlı yapısında medrese ve cami bu biçimde birleştirilmemiştir. Kible eyvanının tonozlu oluşu da yine tipik örneklerle göre farklı bir özelliktir. Bu durum, zaviyeli camilerin dört eyvanlı plandan geliştiğini açıkça gösterir. İki katlı cephe, 14. yüzyılda Akdeniz bölgesinin çeşitli yörelerinde uygulanan bir cephe düzenini yansıtmakta, bu düzen içinde ikiz pencereler hemen dikkati çekmektedir. Bu yapıda da tuğla ve taş dizileri birlikte kullanılmış, bu malzeme yardımı ile yer yer geometrik süsleme elde edilmiştir.

Yine Bursa'da, bu kez Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı bir yapı olan Yıldırım Camii de zaviyeli tiptedir. Cami, medrese ve darüşşifa ile birlikte bir külliye oluşturmaktadır. 1400 yılına ait olan yapıda Bursa'daki daha eski yapılardan farklı bir biçimde cephe tümüyle taştan yapılmıştır. Taş malzeme Bursa'ya çevreden getiriliyordu. Bu nedenle maliyeti yüksek olan bu malzeme, ancak Yıldırım Bayezid döneminde devletin güç kazanmasına paralel olarak önemli yapılarda kullanılmaya başlanmıştır. Yapının dış süslemesinde taş, özellikle de mermer egemendir. "Mukarnas" adını verdiğimiz eleman dekoratif amaçla çok sık kullanılmıştır. İç süslemede ise yan odalarda bulunan alçı işleri dikkati çekmektedir. Bu süsleme ile caminin yan mekânlarında, adeta dönemin Türk evinin bir odası canlandırılmak istenmiştir.

Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı Yeşil Cami de aynı tipin önemli örneklerinden biridir. Medrese ve Yeşil Türbe ile bir külliye halinde olan yapının kitabesinde mimarın adı belirtilmiştir. 1424'te tamamlanan külliyenin mimarı Hacı ıvaz'dır. Yapının ana eksenini üstünde kubbe ile örtülü iki bölüm, yanlarda eyvanlar, ayrıca her yanda ikişer oda bulunmaktadır. Odalar orta mekândan ayrılmış bölümler halindedir. Yapının cephesinde bir son cemaat yerinin düşünüldüğünü gösteren izler bulunmaktadır. Ancak bu bölüm hiçbir zaman yapılmamıştır. Giriş cephesi taş süslemesi ile dikkati çekmekte, alınlıklarda, pencere ve portal çevresinde çok kaliteli mermer kabartmalar yer almaktadır. Ayrıca iki yandaki küçük mihraplar da aynı süsleme özelliğini göstermektedir. Bütün bu süslemelere Rumi motifleri egemendir. Portal yapıdaki taş süslemenin yoğunlaştığı bölümdür. Bu kapının oldukça yüzeysel mermer kabartmalarla kontrast oluşturan zengin mukarnaslı kavsarası, dönemin en görkemli portallerinden biridir. Kapının yukarısında yapı kitabesi bulunmaktadır. Bu kuşağın altında iki yanda, mimarın adını belirten kitabe vardır. Köşeliklerde ise iri palmetler ve rumilerden oluşan zengin süsleme yer almaktadır. Caminin içinde bir mekân birliğinden söz edilemez. Mihrap Osmanlı çini sanatının seçkin ürünlerindedir. Renkli sır tekniğindeki çiniler yapının başlıca iç süslemesini oluştururlar. Girişin üstünde ise bir loca görünümündeki hünkâr mahfili yer almaktadır. Bu bölüm de renkli sır tekniğinde, kısmen kabartma çinilerle kaplıdır. Geometrik, yıldızlı desenin ayrıntılarında küçük çiçekli ve rumeli motifler kullanılmıştır. Yapıdaki süslemenin tamamından sorumlu olan Nakkaş Ali bin ılyas Ali'nin adı ise hünkâr mahfilinin üst kısmındaki kitabede yer almaktadır. Yıldırım Camii'nin yan odalarındakine benzer alçı süslemeler, bu yapının yan odalarını da süslemektedir. Yeşil Cami ve külliyesi erken Osmanlı döneminin süsleme açısından en zengin yapısıdır ve hemen her çeşit mimari süslemenin kaliteli örneklerine sahiptir. Yeşil Külliye'nin en tanınmış yapısı ise kuşkusuz Yeşil Türbe'dir. Sekizgen planlı ve kubbeli tipik bir Osmanlı türbesi biçimindeki yapı, Çelebi Sultan Mehmed için yapılmıştır. Adını cephelerini süsleyen yeşil çinilerden almaktadır. Portal süslemesi de renkli sır tekniğindeki çinilerdendir. Bu çinilerin arasında kabartma olan örnekler bu türün nadir ürünleri arasındadır. Çiniler türbenin iç süslemesine de egemendir. Osmanlı çini mihrapları içinde en görkemlilerinden biri bu yapıdadır. Mihrabın geometrik motiflerle birlikte vazodaki çiçeklerden oluşan bitkisel süslemesi, tipik bir Osmanlı kompozisyonu oluşturmaktadır. Çelebi Sultan Mehmed'in çini lahdi de renkli sır tekniğinin başarılı örneklerinden sayılmaktadır. Yeşil Türbe'nin kapısı kitabeli olması nedeniyle Yeşil Külliye'nin ahşap işçiliği ile ilgili bir belge niteliği taşımaktadır. Bu kapıda Tebrizli Ali ustanın adı belirtilmiştir. Yeşil Camii'nin çok kaliteli ahşap işçiliğinin de bu ustanın yapıtı olduğu kesindir. Bursa'daki önemli bir başka yapı topluluğu da Muradiye Külliyesi'dir. Merkezini II. Murad'ın yaptırdığı Muradiye Camii'nin oluşturduğu külliye de bir medrese ile bir darüşşifadan başka, başta II. Murad'ın türbesi olmak üzere çok sayıda türbe de bulunur. Cami ve külliye 1447 tarihlidir. Türbeler arasında ise yalnızca II. Murad'ınki bu tarihe aittir. Öteki türbeler değişik dönemlerin yapılarıdır. Muradiye Camii de zaviyeli camiler grubuna girer. Caminin planı bu tipin en yalın biçimini yansıtmaktadır. Yapı, ana eksen üzerindeki kubbeli iki bölümle yanlardaki eyvanlardan oluşmaktadır. Buna karşılık, gerek dış gerekse iç süsleme bakımından zengindir. Dış cepheye renkli görünüşünü kazandıran taş ve tuğla işçiliğine, yer yer renkli sırlı tuğla ve çiniler de katılmıştır. Dış süslemeye genellikle geometrik motifler egemendir. Giriş cephesinin zengin süslemesine karşılık, öteki cephelerde yalın bir tuğla-taş duvar işçiliği gözlenir. Bu özellik dönemin pek çok yapısında bulunmaktadır. Başlıca iç süsleme ise, duvarların alt bölümlerini kaplayan tek renkli çiniler ve çevrelerindeki çini bordürlerdir. Buna karşılık mihrap süslemesinde çini bulunmamaktadır.

Sultan II. Murad'ın türbesi caminin yakınındadır. Kare planlı türbenin orta kısmının üstü açık bırakılmıştır. Bu ve mimarideki başka bazı özellikler, II. Murad'ın yazılı vasiyetine dayanmaktadır. Türbenin başlıca süslemesi giriş cephesinin saçaklarındaki renkli nakışlardır. Bu süslemenin türbeye göre daha geç bir tarihe ait olduğu da söylenebilir.

Sultan II. Murad Edirne'de de aynı tipte bir cami yaptırmıştır. Yalın bir mimariye sahip olan bu yapıda dış süsleme hemen hiç yoktur. Kesin tarihi bilinmeyen yapı dıştaki yalınlığa karşılık, içerde oldukça yoğun bir süsleme barındırır. Çini mihrabın bu süslemeler arasında özel bir yeri vardır. Renkli sır tekniğinin karakteristik renkleri sarı ve açık yeşilin mavi-beyazlarla kaynaştığı bu düzenleme, güzelliğinin yanında konunun araştırmacıları için de ilginç bir örnektir. Geometrik süslemenin kıvrık dallar üzerindeki zengin Rumilerle birleştiği kompozisyon, yapının renkli duvar nakışlarında da yinelenmiştir. Kible yönündeki kare bölümün duvarlarının alt kısımlarında mavi-beyaz altıgen çiniler bulunmaktadır. Bu mekânın duvar ve kemerlerinde, mihraptaki süslemeye çok benzeyen renkli duvar nakışları ortaya çıkarılmıştır. Ancak altıgen çinilerin kısmen bu düzenlemenin üzerinde bulunması, çinilerin daha sonra monte edildiğini göstermektedir.

Osmanlı mimarisinde karşımıza çıkan bir başka cami tipi çok kubbeli "Ulu cami"dir. Bu plan tipi Selçuklu döneminden tanıdığımız ahşap direkli camilerden gelişmiş bir mimari formdur. Osmanlılarda bütün mekânları kubbe ile örtmek eğilimi kuvvetli olduğundan, bu tipteki yapıların her bir bölümü de kubbe ile kaplanmıştır. Ancak kimi örneklerde bölümlerden bazısının tonozlu olduğu görülür.

Bursa Ulu Camii de 20 kubbesi ile bu tipin anıtsal bir örneğidir. Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmış ve 1400'de tamamlanmıştır. Ana eksen üstündeki dört kubbe ötekilerden daha yüksek tutularak eksen iyice belirtilmiştir. Ana eksenindeki kubbelerden birinin üzeri aydınlık feneri ile örtülmüş, bunun tam altına da şadırvan konularak, adeta avlu düşüncesi yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu tip yapılarda bir mekân birliğinden kolayına söz edilemez. Nitekim Bursa Ulu Camii'nde de iri payeler genel görüşü engelleyerek, mekânı bölmektedir. Kitabeli ahşap minber ise caminin tarihlendirilmesi konusunda bir dayanaktır.

Edirne'deki Eski Cami de, Ulu cami tipinin önemli örneklerinden biridir. Bu yapıda kubbe sayısı dokuzdur. Yapımı Emir Süleyman Çelebi tarafından başlatılmış, Çelebi Sultan Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Orta eksenindeki kubbeler bu camide de belirtilmiştir. Bu özellik, kubbeye geçiş elemanlarının her birimde farklı olması ile sağlanmıştır. Eski Cami süsleme açısından oldukça yalın bir yapıdır. Bunda süsleme elemanlarının deprem ve yangınlarda yok olmasının da payı vardır. Bugünkü minber ise, yangın geçirmiş olan çok kaliteli orijinal minberin kalan kısımlarından oluşturulmuştur.

Osmanlı mimarisinde klasik dönemi hazırlayan yapılar içinde Edirne'deki Üç şerefeli Camii'nin önemli bir yeri vardır. Dikdörtgen bir planın ortasında altı dayanağa oturan büyük bir kubbe yer almış, mekân ayrıca iki yanda daha küçük kubbelerle örtülü ikişer bölümle genişletilmiştir. Bu yolla enine gelişen ideal cami planına yaklaşılmıştır. Tek kubbenin altında toplanan mekân, caminin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Öteki bölümler ise kaybedilmiş mekânlar sayılabilir. Bu plan tipi ileriki yıllarda da birçok kez kullanılmıştır. II. Murad tarafından 1443-1447 yılları arasında yaptırılmış olan cami, adını üç şerefesine de ayrı merdivenlerle çıkılan minaresinden almaktadır. Minarelerin avlunun dört köşesine yerleştirilmesi de ilk kez bu yapıda uygulanmıştır. Caminin portalinde ise öteki yerlere oranla daha yoğun bir taş süsleme bulunmaktadır. İki kemer içinde mukarnas kavsaranın yer aldığı kapıda en ilginç süsleme yapı kitabesidir. Giriş bir istif içindeki bu kitabe süsleme sanatı açısından özel bir anlam taşımaktadır.

İstanbul'un fethi ile Osmanlı sanatına yeni bir canlılık gelmiştir. Rumeli Hisarı adeta fethi simgeleyen bir yapıdır. Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethine son hazırlık olarak yaptırılan yapı, Anadolu Hisarı ile birlikte boğazı koruyan en önemli askeri tesis olmuştur. İstanbul'da fetihden sonra Osmanlıların yaptırdığı ilk önemli dini yapı grubu, Fatih Külliyesi'dir. Külliyenin merkezini oluşturan cami 1470/71 yılında tamamlanmıştır. 1765'de depremde çok büyük hasar gören yapı, 1767-1771 yılları arasında Sultan III. Mustafa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bugünkü cami, gerek plan gerekse üslup açısından 18. yüzyıl özelliklerine sahiptir. İlk caminin, merkezi büyük bir kubbeyi destekleyen bir yarım kubbesi olduğu, yazılı ve resimli kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yapı bugün ise dört yarım kubbelidir. Yine de ilk Fatih Camii'nden ve süslemesinden bazı bölümler günümüze gelmiştir. Örnek vermek gerekirse, ilk akla gelenler dış avlu duvarının renkli taş kakmalı pencere alınlıklarıdır. İç avludaki çini pencere alınlığı da Fatih döneminden günümüze gelmiştir. Fatih dönemi, mimarının yanı sıra süslemede de imparatorluk sanatına geçiş, bu nedenle de yeni teknikler ve üsluplar arama dönemidir. İç avludaki çiniler de teknikleri açısından arayış döneminin ürünü sayılabilir.

Fatih Sultan Mehmet'in veziri Mahmud Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı cami, zaviyeli cami tipinin geç örneklerinden biridir. 1463 tarihli yapı oldukça dağınık bir plana sahiptir. Mekân birliğinden hiçbir biçimde söz edilemez. Süslemesi ise yok denecek kadar azdır. Buna karşılık, caminin hemen yanında Mahmud Paşa Türbesi'nin süslemesi çok ilginçtir. Sekizgen planlı ve kubbeli türbenin dış cephesi, taş içine kakma lacivert ve firuze renkli çinilerden geometrik bir süslemeye sahiptir. Ancak Osmanlılar bu tekniği ilerki yıllarda kullanmamışlardır.

İstanbul'daki 1471 tarihli Murad Paşa Camii de zaviyeli tipe girer. Yalın planlı bu yapı, duvarlarındaki taş ve tuğla dizileri ile erken dönem Bursa camilerini andırmaktadır. İstanbul'daki erken dönem yapılarından biri de Davud Paşa Camii'dir. Bu da oldukça yalın bir yapıdır. Davud Paşa Camii, mimarisinin yanı sıra erken dönemden günümüze az sayıda gelebilmiş olan renkli duvar nakışlarına sahip olması bakımından da önemlidir.

İstanbul'un Osmanlı devletinin başkenti oluşunu simgeleyen yapılardan biri, hiç kuşku yok ki Topkapı Sarayı'dır. İstanbul'un fetihden sonra Beyazıt'ta, bugünkü Üniversite alanı içinde yapılan ilk Osmanlı sarayından günümüze hiçbir şey gelmemiştir. Oysa Topkapı Sarayı, Fatih çağından Abdülmecid zamanına kadar çeşitli eklerle genişletildiğinden, Osmanlı sanatının hemen bütün dönemlerini içeren bir yapılar topluluğudur. Topkapı Sarayı'nda Fatih döneminden kalan önemli bölümler arasında Çinili Köşk ilk akla gelendir. Dört eyvanlı planı ile Türk mimarisinin tipik bir yapısıdır. Gerek dış cephesinde gerekse iç süslemesinde zengin çini örnekler vardır. Bu yapıda Selçuklu döneminden beri uygulanan mozaik çini tekniğinin son örnekleri bulunmaktadır. Giriş eyvanının tamamı çini ve sırlı tuğlalarla süslüdür. Yapıdaki geometrik süslemenin yanı sıra yazı da dekoratif amaçla kullanılmıştır. Çinili Köşk, Osmanlı sanatında çininin dış süsleme olarak kullanıldığı önemli bir örnektir. Daha sonraki dönemler incelendiğinde çininin dış süsleme olarak kullanılması olayına pek fazla rağbet edilmediği görülür.

Klasik Dönem Osmanlı Mimari Sanatı

İkinci Bayezid döneminden 16. yüzyılın sonuna kadar olan süre, Osmanlı mimarisinin "Klasik Dönemi" olarak adlandırılır. II. Bayezid ile başlayan bu döneme, aynı zamanda "Büyük Külliye Devri" de denilebilir.

Osmanlı devleti, Fatih Sultan Mehmed'le birlikte imparatorluk niteliği kazanmıştır. Erken dönemde de

külliye sayısı hayli çok olmakla birlikte kent planlamasına pek büyük katkıları yoktu. İstanbul'un başkent olmasıyla başlayan dönemin bir ürünü olan Fatih Külliyesi, gerek büyüklüğü gerek planlamasındaki düzenliliği, gerekse kentin dini ve kültürel merkezi oluşu ile Osmanlı mimarisinde bir çığır açmıştır. Daha sonra II. Bayezid'in Edirne, Amasya ve İstanbul'da yaptırdığı külliyeler, bu kentlerin Osmanlı kimliği kazanmasında önemli rol oynamışlardır.

Edirne'deki 1488 tarihli Bayezid Külliyesi mimar Hayreddin'in eseridir. Külliyesinin merkezinde tek kubbeli tipin anıtsal bir örneği olan cami yer alır. Darüşşifa ve tıp medresesi ise öteki önemli birimlerdir. Caminin portalı cepheye hâkim durumdadır. Mukarnaslı kavsaranın altında ise kitabe kuşağı yer alır. Edirne Bayezid Camii oldukça yalın bir görünüşe sahiptir. Kubbeye geçişi sağlayan bir eleman olan pandantiflerin çok aşağılara kadar inmesi, aslında yüksek olan iç mekânda basık bir etki yaratmıştır. Caminin içinde de fazla süsleme yoktur. Ancak, kapı ve pencere kanatları dönemin seçkin ürünleridir ve ahşap işçiliğinin üstün kalitesini yansıtır. Darüşşifa ise külliyenin önemli birimlerinden biridir. Altıgen planlı ana mekânda huzur verici bir atmosfer vardır. Bu bölüm akıl ve sinir hastalarının toplu tedavisi için kullanılıyordu. Burada müzikle tedavi uygulandığı bilinir. Avlunun çevresinde ise hasta ve hekimler için odalar yer almaktadır. Hemen yanında da tıp medresesi bulunur.

İstanbul'daki IŞ. Bayezid Külliyesi de mimar Hayreddin'in eseridir. 1501 tarihli külliye, kentin geçirdiği değişikliklerden etkilenerek meydanın çeşitli köşelerinde dağınık yapılar olarak kalmıştır. Cami, medrese, kervansaray, türbeler ve sübyan mektebi gibi birimlerin birbiri ile bağıntısını anlamak, bugün için bir hayli güçtür. Bayezid Camii'nde ortadaki büyük kubbe, ana eksen üzerindeki iki yarım kubbe ile desteklenmiştir. Bu plan, daha önce İstanbul'daki Ayasofya'da da uygulanmıştır. Ancak burada artık merkezi bir mekân anlayışı söz konusudur. Mimar Sinan daha sonra bu plan şemasını Süleymaniye Camii gibi çok önemli bir yapıda da kullanmıştır. 15. yüzyıldan bu yana görülen şadırvanlı, revaklı iç avlu, bu dönemden başlayarak büyük camilerin standart bir elemanı olarak karışımıza çıkmaktadır. Bu tür avlularda genellikle son cemaat yerindekiler daha yüksek olmak kaydıyla sütunlara oturan kubbe ile örtülü revaklar yer alır. Hemen dikkati çeken eleman ise camiye girişi sağlayan ve artık klasik biçimini almış olan taç kapıdır. Genellikle basık kemerli kapının yukarısında mukarnaslı bir kavsara yer alır. Bu asıl portalin yanı sıra avluya üç taraftan girişi sağlayan taç kapılar da vardır. Bu kapılarda ise renkli taş kakma süsleme hâkimdir.

II. Bayezid döneminde, sultanın yanı sıra devlet ileri gelenleri de camiler yaptırmıştır. Ancak bunların sultanların yaptırdığı ve "Selatin" adı verilen camilerden belli farkları vardır. O kadar büyük boyutta olmadıkları gibi minarelerinin sayısı da biri geçmez. Bu tür camilerden biri de Sultanahmet yakınındaki Firuz Ağa Camii'dir. 1491 tarihli yapı, tek kubbeli namaz mekânı ve üç gözlü, kubbeli son cemaat yeri ile tek kubbeli camilerin tipik bir örneğidir.

İstanbul'da Çemberlitaş'ın hemen yanındaki Atik Ali Paşa Camii ise plan açısından ilginçtir. Bu yapının planı bir bakıma Edirne'deki Üç şerefeli Cami'nin planına benzer. Ortada kubbeli büyük bir mekân, yanlarda ikişer kubbe ile örtülü bölümler yer almaktadır. Böylece enine gelişim gösteren bir dikdörtgen oluşturulmuştur. Kubbeyi dört desteğin taşıması ve mihrap önündeki yarım kubbe ile örtülü bölüm, yapının Üç şerefeli Cami'den ayrılan yanlarıdır.

16. yüzyılın ilk yarısında İstanbul-Bağdad yolu üzerinde, ordunun bir günlük yürüyüş sonunda dinlendiği yerlerde "Menzil Külliyesi" yapılıyordu. Bunlardan biri de İstanbul'dan sonra ilk menzil olan Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'dir. 1522'de yapımına başlayan külliye çevresinde bir kentleşmeyi doğurmuştur. Yapının Mimar Sinan'ın eseri olduğu ileri sürülür. Ama böyle erken bir tarihte henüz bu çaptaki eserleri görülmediği için ancak tamamlanmasında bir süre çalışmış olabilir. Külliyenin tek kubbeli camii ise daha çok Memluk tarzındaki taş süslemesi ile dikkati çeker. Bu malzemenin Mısır'dan getirildiği ileri sürülür. Gerek içeride gerekse dışarıda kakma taş tekniğinde geometrik süslemeler yer almaktadır.

İstanbul'daki Sultan Selim Külliyesi, Osmanlı mimarisinin klasik dönemdeki gelişimini gösteren örneklerden biridir. Yavuz Sultan Selim döneminin sonlarına ait olan yapının Kanuni tarafından babası için yaptırılmış olduğu kabul edilir. Külliye, adını verdiği semtte, Çukurbostan diye bilinen açık Bizans sarnıcının yanındadır. Külliye'nin merkezini oluşturan cami, büyük kubbesi ile tek kubbeli tipin anıtsal bir örneğidir. Bununla birlikte caminin iki yanında birer tabhane yer alır. Bir tür misafirhane denilebilecek bu bölümler, eski dönemlerin zaviyeli camilerindeki yan mekânların yerini tutmaktadır. Burada ise bu yan bölümler, dört eyvan ve köşe odalarıyla başlıbaşına birer mimari niteliğindedir. Portalin çevresinde yoğun taş süsleme bulunmaktadır. Burada mukarnaslı kavsaranın yanı sıra yüzeysel kabartmalarla süslü duvar payesi, niş, sütunçe gibi mimari süsleme elemanları karışımına çıkar. Yapının tümü küfeki taşından olmakla birlikte süslemenin yoğunlaştığı yerlerde beyaz Marmara mermeri kullanılmıştır. Portal bu hali ile klasik Osmanlı taç kapısı konusunda genel ilkelerin yerleşmeye başladığı dönemin bir ürünü olarak nitelenebilir. Yapının avlusu da revağı ve şadırvanı ile klasik avlulara bir örnektir. Avluya bakan pencere alınlıklarında yer alan renkli sır tekniğindeki çiniler bu türün güzel örnekleri arasındadır. Çinilerin desenleri birbirinin eşi olmakla birlikte renkleri farklıdır. Bu çinilerden Rumi ve palmet denilen klasik motiflerin yanında bitkisel süslemeye de yer verilmiştir. Caminin hemen arkasında yer alan Yavuz Sultan Selim'in Türbesi ise sekizgen planı ve kubbesi ile tipik bir Osmanlı türbesidir. Girişin iki yanındaki çini panolar adeta birer seccade gibidir. Bunlar, dönemin renkli sır tekniğinin en seçkin örnekleridir. Aynı yerdeki ikinci bir türbe ise "şehzadeler Türbesi" olarak bilinir. Bu türbede başka bir yerde benzeri görülmeyen taş içine kakma altıgen çini panolar yer alır.

Osmanlı mimarisinin klasik çağı "Mimar Sinan Dönemi" olarak da adlandırılabilir. Sinan, İstanbul'da ilk külliyesini 1539'da Haseki Hürrem Sultan için yapmıştır. Bu tarihten başlayarak 16. yüzyılın sonuna değin Osmanlı mimarisine damgasını vuran bu büyük usta, her tür yapıda çeşitli plan tiplerini ve örtü sistemlerini denemiştir. İlk anıtsal yapısı sayılabilecek olan 1548 tarihli şehzade Mehmed Külliyesi'nin camiinde, merkezi kubbenin çevresinde dört yarım kubbe şemasını ele almıştır. Bu plan tipinde örtü sistemini taşıyıcı elemanlarda denge sağlanmış, merkezi mekânda bir bütünlük yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çapta bir kubbeyi taşımak için gerekli olan iri payelerin arkasında kalan bölümlerin ana mekâna yine de tam olarak katılmadığı söylenebilir. Bu cami, genç bir şehzadenin anısına yapılmıştır. Belki de bu nedenle taş süsleme ile hafif, adeta neşeli bir görünüş sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum minare gövdelerinde daha iyi görülmektedir. Caminin piramit biçimindeki ana kitlesine çeşitli yapı elemanları yoluyla bir hareket getirilmiş, taş süsleme ise tüm sınırları belirleyici bir işlev kazanmıştır. Caminin haziresindeki şehzade Sultan Mehmet Türbesi'nin dilimli kubbesi ve renkli taş süslemeleri hareketli bir dış görünüm sunarlar. Türbenin çinileri ise renkli sır tekniğinin Osmanlı sanatındaki son ve en zengin örnekleridir. Geleneksel Rumi ve hatai motifleri, geometrik desenler, yazı frizleri tüm yüzeyleri kaplamaktadır. Bu çinilerde ayrıca natüralist süslemeye geçişin habercilerini görmek de mümkündür.

Şehzade Camii ile aynı tarihe ait olan Üsküdar Mihrimah Sultan ya da öteki adıyla ıskele Camii de Sinan'ın yarım kubbe denemelerinden biridir. Burada topografik durumun zorlaması ile üç yarım kubbeli bir sistem uygulanmıştır. Aynı nedenle revaklı avlu da yoktur. Revaklı avlunun yerini kısmen de olsa ikinci bir son cemaat yeri durumundaki sakıf almıştır. Bu yapıda da mekân bütünlüğü için arayışların başarı ile sürdüğü görülür. Camide pek az süsleme vardır, çini ise hiç kullanılmamıştır. Ama pencerelerdeki renkli cam süslemenin kısmen de olsa orijinal olduğu kabul edilir. Caminin pencereleri bu tür süslemenin klasik dönemden kalma nadir örneklerindedir. Ayrıca camideki kaliteli ahşap işçiliği de klasik dönemin seçkin ürünleridir.

Mimar Sinan'ın yarım kubbeli camileri arasında en başarılı olanı kuşkusuz Süleymaniye Camii'dir. Cami aynı zamanda İstanbul'un en büyük külliyelerinden birinin parçasıdır. Süleymaniye Külliyesi, gerek yapılarının çokluğu ve kapladıkları alan, gerekse kentsel planlama açısından büyük önem taşır. Külliye meyilli bir araziye yerleştirilmiş ama yine de simetri uygulanmıştır. Haliç tarafından bakıldığında, yapıların yerleştirilmesindeki ustalık hemen ortaya çıkar. Birbirinin görünüşünü kapamayan yapılar, ortadaki cami ile birlikte tepenin eğimine uygun olarak kurulmuştur.

Caminin genel kitlesi piramidal olmakla birlikte küçük kubbeler, ağırlık kuleleri ve payandalarla çok çekici bir hareket sağlanmıştır.

Süleymaniye Camii iki yarım kubbelidir. Eksen üzerindeki yarım kubbeler ana kubbeyi desteklemekte, bu da yanlardaki küçük kubbeler ve kemerlerden oluşan bir sistem ile dengelenmektedir. Bu şema Ayasofya modelini akla getirir. Ama Ayasofya'da hiçbir zaman sağlanamamış olan statik denge, Süleymaniye Camii'ndeki en başarılı özelliklerinden biridir. Bu arada, caminin büyük depremler geçirmesine rağmen önemli bir hasara uğramadığını, oysa Ayasofya'nın kubbesinde zaman zaman çökmeler ve büyük çatlakların olduğunu da hatırlamak gerekir.

Süleymaniye Camii, süslemeleri açısından yalın ve ağırbaşlı bir yapıdır. Kaliteli taş süsleme, gerek mimarının kendisinde gerekse mermer mihrap ve minberde dikkati çeker. Kible duvarının pencerelerindeki orijinal renkli camların bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Aynı duvarda çini de ölçülü bir biçimde kullanılmıştır. Sıralı tekniğinin erken örneklerinden olan çinilere mihrap çevresinde rastlıyoruz. Bu çinilerde, 16. yüzyılın ikinci yarısında çok görülen kabarik kırmızı renk ilk kez ortaya çıkmıştır.

Kanuni'nin türbesi de Süleymaniye Camii'nin haziresindedir. Sekizgen planlı türbe, çevresindeki sütun dizisi ile öteki Osmanlı türbelerinden ayrılır. Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan'ın aynı yerdeki türbesinde belki de ilk kez olarak çinide bahar açmış meyva ağacı motifi işlenmiştir. Mimar Sinan bir yandan camilerde ideal mekân arayışını sürdürürken, bir yandan da çeşitli plan tiplerini ele almıştır. Bunlar arasında geleneksel çok kubbeli Ulu Cami tipi de vardır. Kaptan-ı Derya Piyale Paşa için İstanbul'da 1573'te yaptığı cami de böyle bir denemenin ürünüdür. Piyale Paşa Camii'nin dikdörtgen mekânı, iki sütuna oturan kemerler yardımıyla altı eşit kare bölüme ayrılarak üstleri de birer kubbe ile örtülmüştür. Şaşırtıcı bir dış görünüme sahip olan yapının tek minaresi girişin tam üzerinde yer alır. Burası bir minare için en akla gelmeyecek yerlerdendir. Yanlarda da ne amaçla ve ne zaman yapıldığı anlaşılamayan bölümler bulunmaktadır. Bu yapıda Ulu Cami tipinin eski örneklerinde görülen ağır payelerin yerini sütunlar almıştır. Bu sütunlar taşıdıkları kubbelere göre çok ince görünüşlü olmakla birlikte mekân bütünlüğüne katkıda bulunmaktadırlar. Camide klasik dönemin nadir çini mihraplarından biri karşımıza çıkar.

Mimar Sinan küçük ölçülerdeki yapılarda da çok başarılıdır. Üsküdar'daki şemsi Paşa Külliyesi bunu kanıtlayan bir örnektir. Bir mimarın medrese, cami ve türbeden oluşan külliyei dar bir alanda nasıl bu kadar olumlu biçimde yerleştirebildiğine şaşmamak olanaksızdır. Bir yapının mütevazı ölçülerde olması, hiçbir zaman sanatçının işi küçümsemesine neden olmamıştır. Sinan'ın üzerinde önemle durduğu bir konu da kubbeyi altı ya da sekiz desteğe oturtarak ideal merkezi mekânı elde etme arayışları olmuştur. Bu tür çalışmaları çok sayıdadır. Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nde Edirne Üç şerefeli Cami planını yineleyen Mimar Sinan, Kadırga'daki Sokollu Camii'nde ise yaratıcı gücünü tüm açıklığıyla sergilemiştir. Yapının altı dayanağa oturan kubbesi Sinan'ın en başarılı uygulamalarından biridir. Bu yapıda mekân bütünlüğü de büyük ölçüde sağlanmıştır. Süslemede çini bolca kullanılmış ama mimariyi ezecek boyuta ulaşmamıştır. Sokollu Camii, mimari-süsleme dengesi açısından da çok başarılı bir örnektir.

Mimar Sinan sekiz dayanaklı camilerde ise kendi yarattığı bir formu uygulamıştır. Kubbenin sekiz desteğe oturduğu Ulu Camii tipi yapılar, Türk mimarisinde daha önce de uygulanmıştı. Ancak Mimar Sinan ile birlikte yanlardaki yardımcı mekânlar önemini yitirmiş, ortadaki büyük kubbe hâkim duruma geçmiştir. 1558 tarihli Edirnekapı Mihrimah Camii bu tipin oldukça erken bir örneğidir. Araziye de uyum sağlanmış olan bu camide, Sinan yarattığı mimari ile yapının üstünde bulunduğu yüksek noktaya daha bir belirginlik kazandırmıştır. Caminin dış görünümündeki ferahlık ise bir hanım için yapıldığından olsa gerektir. Bu aydınlık ve ferah atmosfer yapının içinde de karşımıza çıkar. Caminin iç mekânı aynı yıllara ait Süleymaniye Camii ile karşılaştırılırsa fark daha iyi görülür. 1561 tarihli Eminönü Rüstem Paşa Camii'nde de sekiz dayanaklı kubbe sistemi uygulanmıştır. Ama bu yapı, mimarisinden çok çinilerinin kalitesi ve zenginliği ile tanınır. Yapının iç duvarlarının tümü

sıraltı tekniğindeki çinilerle hiç boş yer bırakılmamacasına doldurulmuştur. Bu çinilerde lale, bahar açmış meyva ağacı motifleri dikkati çeker.

Edirne'deki Selimiye Camii Mimar Sinan'ın başarılı sanat yaşamını noktalar. 1575 tarihli yapı kentin yüksekçe bir yerindedir. Günümüzde ise kent tarafından daha iyi görünebilmesi için önüne bir meydan açılmıştır. Selimiye Camii'nin kubbesi de sekiz dayanağa oturtulmuştur. Bu yapıda mekânın hemen hemen tümü tek bir kubbe altında toplanmıştır. Bu örneğe, Osmanlı mimarisindeki en görkemli kubbe denilebilir. Selimiye Camii, merkezi mekânın en başarılı örneklerinden biri olarak dünya mimarlık tarihi literatürüne geçmiştir. Yapı yalnız Türk mimarisinin değil, dünya mimarisinin de başyapıtlarından biridir. Caminin içinde ferah ve aydınlık bir atmosfer vardır. Süslemesinde ise kalem işleri ve çiniler başta gelir. Portaldeki taş süsleme, aynı zamanda mihrap ve minberde de kullanılmıştır. Çinilerde aşırıya kaçmamaya özen gösterilmiştir. En güzel örnekler hünkâr mahfilinde görülür. Tüm Osmanlı sanatında meyvalı bir elma ağacı da yalnızca burada bir çini panoya konu olmuştur.

Selimime Camii, başkentten gelen yoldan en iyi biçimde görülebilecek konumda inşa edilmişti. Kente girişte adeta devletin gücü simgeleniyordu. Bu görünüm yakın zamana kadar sürmüştür. Ancak, son yıllarda yolun kenarına yapılan bazı yüksek binalar caminin bu görünüşünü büyük ölçüde engellemiştir. Günümüzdeki düşüncesiz kentleşmeyi, dünyanın en başarılı yapıları arasındaki bir eserin bugün aldığı konumla daha iyi görebiliriz. Sanat tarihi öğreniminin başlıca amaçlarından biri, tarihi mirasın korunması olduğuna göre, bu konuya dikkati çekmek yararlı olacaktır.

Yıldız Demiriz
Kaynak

Geç Dönem Osmanlı Mimarisi

Mimar Sinan'ın ölümü ile Osmanlı mimarisinde "Klasik Dönem" diye adlandırılan çağ kapanmış, ama bu büyük ustanın etkileri uzun süre devam etmiştir. Bu etki, özellikle cami planlarında çok güçlü ve kalıcı olmuştur. Mimar Sinan'ın şehzade Camii'nde geliştirdiği dört yarım kubbeli sistem, birçok yapıda yinelenmiştir. Bunlar arasında en önemli olanı Sultan Ahmet Camii'dir. I. Sultan Ahmed'in mimar Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırdığı bu külliye, Sinan'ı izleyen, onun ekolünü sürdüren yapılar arasında en tanınmış örnektir denilebilir. Külliyenin merkezini oluşturan cami, dört yarım kubbeli plan şemasının başarılı uygulamalarından biridir. Yapının öteki camilerden ayrılan yönü ise avlunun dört köşesinde ve caminin iki yanında birer olmak üzere altı minareye sahip oluşudur. Caminin avlusu da ortasındaki şadırvanı ve çepeçevre revaklarıyla klasik dönemdekilere benzer. Ancak ayrıntılarda bazı farklar vardır. 17. yüzyılın ilk yıllarına ait olan bu yapıda dikey hatların ön plana geçmeye başladıkları görülür. Süslemede klasik motifler ele alınmış, ancak kompozisyon anlayışında bazı küçük farklar belirmiştir. Caminin iç mekânı aydınlık ve ferahdır. Kubbenin çok iri payelere oturtulmuş olması mekân bütünlüğünü az da olsa zedelemektedir. Ama bu durum, aynı tipteki yapıların ortak bir özelliğidir.

Sultan Ahmed Camii çinileri açısından da oldukça zengindir. Çinilerin tümü galeri biçimindeki üst mahfilin duvarlarını kaplamaktadır. 16. yüzyıldaki örneklere göre daha değişik renkler görülür. Kırmızılar kiremit rengine dönüşmüş, sırlar maviye çalmaya başlamıştır. Kompozisyonlarda ise servi, bahar açmış ağaç motifleri büyük panolar halindedir. Ayrıca, sonsuz düzende tekrarlanan motiflerin yer aldığı bitkisel süsleme görülür. Natüralist üslupta çiçekler arasında lale, karanfil, sümbül ve gül ön plandadır. Kapı ve pencerelerde ise yüksek kaliteli ağaç işçiliği karşımıza çıkar. Bunlarda özellikle sedef ve fildişi kakmalara yer verilmiştir.

Yapının hemen yanındaki hünkâr mahfili bugün Halı Müzesi olarak kullanılmaktadır. Caminin yakınında bulunan Sultan I. Ahmed'in Türbesi ise kare planlı oldukça büyük bir yapıdır. Çinileri ve alçı üzerine yapılan "Malakârî" denilen süslemelerinin yanında sedefli kapısı da dikkati çeker.

Yapımına 1603 yılında başlanıp 1663'te bitirilen Eminönü'ndeki Yeni Cami, Osmanlı mimarisinin en uzun sürede tamamlanan camisidir. Bu cami de dört yarım kubbeli tipin bir örneğidir. Bugün Mısır Çarşısı adıyla tanınan arasta aslında Yeni Valide Camii Külliyesi'nin bir parçasıdır. Bir yolla ayrılmış olduğu için ilgi kurmak biraz güçtür ama Turhan Valide Sultan Türbesi de külliye aittir. Caminin yanında ise belki de Osmanlı hünkâr mahfillerinin en görkemlisi yer alır. Başlı başına bir mimari yapıt olan bu mahfil, çini ve sedef süslemeleri bakımından da önemli örneklerle sahiptir. Yeni Camii'nin içi Sultan Ahmet Camii ile aynı planda olmasına rağmen bir hayli loştur. Klasik döneme oranla dikey hatlar artık gelişmeye başlamıştır. Yapının, özellikle de hünkâr mahfilinin çinileri, 17. yüzyılın ilk yarısına ait en zengin koleksiyonlardan biridir. Bu çinilerde mavi renkler egemendir. Kompozisyon bakımından çok zengin örnekler olmakla birlikte teknik açıdan bir gerileme söz konusudur.

Klasik dönemde, "Külliye" olarak adlandırılan yapılar topluluğunun merkezini cami oluşturmaktaydı. 17. yüzyılda ise merkezde cami yerine medresenin yer aldığı bir dizi külliye karşımıza çıkar. Bunlar, sultanların değil de devlet ileri gelenleri ve vezirlerin yaptırmış olduğu örneklerdir. Bu tipteki külliyelerden biri de 1683-1690 yılları arasında yapılmış olan Divanyolu'ndaki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'dir.

18. yüzyıl, Osmanlı sanatına Batı etkilerinin girdiği, başka bir deyişle Batılılaşmanın başladığı dönemdir. Bu dönemde özellikle süslemede Barok, Rokoko gibi Batı kaynaklı üsluplar görülür. Ama bu üslupların Osmanlı sanatındaki uygulamasında geleneksel Türk motifleri ve yapı tiplerinden vazgeçilmemiştir.

Bu dönemde çeşme ve sebiller birden önem kazanmıştır. Topkapı Sarayı yakınındaki III. Ahmet Çeşmesi, bu yüzyılın başına ait tipik bir örnektir. Çeşme ve sebil işlevlerini birlikte gören bu yapıda, Barok üslupta taş süslemelerin yanı sıra 18. yüzyıl çinilerinden örnekler de vardır. Bu çiniler, Tekfur Sarayı atölyelerinde Türk çiniciliğini canlandırma denemeleri olarak yapılmıştır. Taş süslemede ise akantus kıvrımları ve çiçekli panolar, Barok üslubun kıvrık hatlarını ve güçlü gölge-ışık etkisini zengin bir biçimde yansıtır.

18. yüzyılın ilk yarısında Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılan Tophane Çeşmesi'nde de plastik görüntü veren zengin taş süsleme vardır. Mimari neredeyse ikinci plana itilmiştir. Taş süslemede saksı içinde meyva ağaçları, vazoda çiçekler zengin bir görüntü sunarlar. Bunların yanı sıra palmet ve Rumi benzeri motiflere de rastlanır. Ancak, artık klasik dönemin çizgiciliğinden eser kalmamıştır.

Klasik Osmanlı mimarisindeki plan tiplerinin uygulanmasına 18. yüzyılda da devam edilmiştir. 1734'te tamamlanan İstanbul'daki Hekimoğlu Ali Paşa Camii, böyle bir örnektir. Bu yapıda da altı dayanaklı plan şeması ele alınmıştır. Planın klasik döneme dayanmasına karşılık, üst yapıda ve süslemede farklı bir dönemin özellikleri görülür. Yapının yüksekliği artmış, mimariye değişik oranlar girmiştir. Bu arada klasik motifler de yeni bir anlayışla ele alınmıştır. Mekân içeriden de hayli yükselmiş, böylece aydınlık bir ortam yaratılmıştır. İç süslemede Tekfur Sarayı atölyelerinde yapılan çiniler karşımıza çıkar. Sırların mavimsi bir renk alması, sarının fazlaca kullanılışı bu çinilerin önemli özelliklerindedir.

Nur-u Osmaniye Camii ise mimaride Batılı üslupların belirginleştiği bir yapıdır. Bu durum, daha planında dikkati çeker. Barok üslubun en belirgin özelliklerinden biri olan oval formlar Türk mimarisinde pek kullanılmamıştır. Ancak bu yapıda avlunun oval oluşu ile plana Barok bir nitelik kazandırılmıştır. Barok özellikler yapının dışında da kendini gösterir. Kıvrık yuvarlak kemerler, oval pencereler, "S" biçimindeki payandalar bu türden ayrıntılardır. Zaten bu üslup, Türk sanatında kendini

daha çok ayrıntılarda hissettirmiştir. Oval plan, yapının iç avlusunda da ilginç bir biçimde uygulanmıştır. Üslup değişimlerinden en kolay etkilenen elemanlar olan sütun başlıkları ve kemerler, doğal olarak bu yeni üslubun özelliklerini taşımaktadırlar. Bu üslup değişiminden yapının portali de etkilenmiştir. Ana hatlarıyla klasik portalleri andırmakla birlikte mukarnasın yerini almış olan Barok kıvrımlı kavsara dolgusu, adeta “Türk Baroğu”nun simgesidir. Caminin yanında hünkâr mahfili, kitaplık gibi ek yapılar da vardır. Yapı, çevresindeki dış avlu ile de Kapalıçarşı'nın hareketli görünümünden yalıtılmaya çalışılmıştır.

Üsküdar'daki 1760 tarihli Ayazma Camii'nde de Barok özellikleri mimariden çok ayrıntılarda karşımıza çıkar. Yüksekçe bir yerdeki camiye daire planlı merdivenlerle çıkılır. Bu, plana yansıyan tek Barok özelliktir denilebilir. Yapının yalın dış süslemesinde en çok dikkati çeken ayrıntı, cephelerdeki kabartmalardır. Bu kabartmalarda âleme benzer biçimler bulunmaktadır. Caminin içinde ise minber ve vaaz kürsüsü hemen dikkati çeker. Biçim bakımından klasik dönemdeki örneklerle benzeyen minberin süslemesi ise çok değişik bir üsluptadır. Eski örneklerde görülen geometrik süslemelerin yerini, burada Barok kıvrımlar almıştır. Yeni üslubun bir minber kompozisyonunda bile ana formda değil de ayrıntıda yer aldığı görülür.

1763 gibi hayli ilerlemiş bir tarihte yapılmış olmasına rağmen Laleli Camii'ndeki Barok üslubun çok çarpıcı olmadığı söylenebilir. Bu yapıda da kubbenin sekiz dayanağa oturduğu klasik şema yinelenmiştir. Barok özellikler kıvrık hatlar, dalgalı yuvarlak kemerler, pencereler gibi ayrıntılarda karşımıza çıkar. Barok üslubun bu yapıdaki etkileri, özellikle kubbeyi destekleyen “S” biçimindeki payandalarda görülür. Yoldan bir hayli yüksek konumdaki Laleli Camii'nin altında büyük bir arasta yer alır. Burası günümüzde de çarşı olarak kullanılmaktadır. Bu özelliğiyle yapı, “Fevkani” olarak adlandırılan yükseltilmiş camilerin bir örneği durumundadır.

1778 tarihli Beylerbeyi Camii ise ahşap kubbelidir. Yapı 1983 yılında bir yangın geçirmiş ama daha sonra onarılmıştır. Bu yapıda da özellikle ayrıntılarda Batılı üslupların etkileri görülür. Yangından hasar görmüş olmasına rağmen, caminin fildişi ve sedef kakmalı ahşap minberi dikkate değer bir yapıttır. Çünkü erken Osmanlı döneminden sonra minber yapımında ahşaptan vazgeçilmiş ve mermer tercih edilmiştir. Beylerbeyi Camii'nin minberi, geç dönemdeki nadir ahşap örneklerden biridir.

Barok üslubun egemen olduğu dönemde yeni bir külliye biçimi de ortaya çıkmıştır. Bir türbe sebilden oluşan bu külliyelere tipik bir örnek, Fatih'deki Nakşidil Sultan Türbesi ve Sebili'dir. 1818 tarihli bu yapıtta Barok ve Rokoko üsluplar bir arada görülür. Duvarlar düzlemsel niteliklerini yitirerek, içbükey ve dışbükey yüzeyler halini almışlardır.

19. yüzyıl başlarında ise bir üslup karmaşası karşımıza çıkar. Bu dönemde Ampir, Barok, Rokoko ve klasik Osmanlı üsluplarının hepsinin bir arada kullanıldığı yapılar bile vardır. Tophane'deki Nusretiye Camii'nde ise Ampir üslup ağır basmaktadır. Ampir, sözcük olarak “İmparatorluk Üslubu” anlamına gelir. Esinini Yunan ve Roma gibi klasik üsluplardan alan bu anlayış, eski Mısır biçimlerinden de etkilenmiştir. Napoleone Bonaparte zamanında ortaya çıkan bu üslubu daha sonra Osmanlılar da benimsemiştir. Nusretiye Camii'nde Ampir üslubun yanı sıra Barok üslup da görülmektedir. Perde motifleriyle süslü korkuluk levhaları ve soğan biçiminde kaideye sahip minarede Barok üslup egemendir. Nusretiye Camii'nde oranlar da değişmiştir. Ana kitle ve kubbenin çok yüksek olmasından dolayı minareler ince ve uzundur. Yapıda bu dönem camilerinin ortak özelliği olan ferah ve çok aydınlık bir mekân yaratılmıştır. İç süslemesinde ise mihrap ve minberin yanı sıra kubbe eteğini çevreleyen yazı kuşağı da dikkati çeker.

Sultan IŞ. Mahmud'un bulunduğu semte de adını veren türbesi, Ampir üslubun İstanbul'daki en tipik örneğidir. 1840 tarihli türbe, bu özelliğinin yanı sıra sekizgen planı ve kubbe ile örtülü

olmasıyla klasik Osmanlı türbe şemasına da bağlıdır. Bu yapıda ayrıntılarda karşımıza çıkan ve bir çeşit Batı Neo-Klasik olarak da adlandırılan Ampir üslup, ülkemize Batı'daki biçimiyle yansımıştır. Türbenin cephesindeki palmet dizisi ise Yunan-Roma sanatını yeniden canlandırmak isteği ile kullanılmış motifler olarak sanatımıza girmiştir.

19. yüzyıl ortalarındaki Osmanlı cami mimarisinin durumunu açıkça gösteren Ortaköy Camii ise ilginç bir örnektir. Tek kubbeli yapı, aşırı ölçüde saydam bir nitelik kazanmıştır. Duvar yüzeyleri parçalanmış, adeta yok olmuştur. Yapının dışında da düzlem olarak nitelenebilecek bir bölüm kalmamıştır. Bu nedenle de caminin içi çok aydınlıktır. Yapı adeta deniz manzaralı bir saray pavyonu gibidir. Renkli taş minber dönemin karakteristik formunu taşımaktadır. Kubbe içinde ise, havali bir mimari görünüm veren renkli nakışlarla güçlü bir derinlik izlenimi yaratılmıştır. Ortaköy Camii ile aynı yıllara ait olan 1853 tarihli Dolmabahçe Camii ise daha ağırbaşlı bir görünüştür. Batı sanatının klasik motifleri, bu yapıda da karşımıza çıkar. Ampir üslubun egemen olduğu bu camide çok aydınlık ve dışarıya açık bir mekân yaratılmıştır. İç mekânın insana ferahlık veren bir görüntüsü vardır. Caminin minberinde kakma tekniğinde renkli mermer süsleme bu dönem için karakteristik bir durumdur. Yapının minaresi de antik sanattan alınmış bir eleman gibidir. Bu minare adeta başlığıyla birlikte kullanılmış bir korint sütununu andırmaktadır. Bu tarihlerden sonra Osmanlı sanatında bir "kendine dönüş denemeleri" dizisi izlenebilir. Batı Neo-Klasik yerine Türk Neo-Klasik uygulanmaya çalışılmıştır. Ama bunun ne dereceye kadar başarılı olduğu tartışılabilir. İstanbul Aksaray'daki 1871 tarihli Valide Camii bu akımın öncülerinden biridir. Bu yapıda birçok üslup bir aradadır. Özellikle dış süslemede Batı sanatının Gotik üslubundan, Kuzey Afrika'nın Mağrip üslubuna kadar akla gelebilecek hemen her türden ayrıntı göze çarpmaktadır. Ancak buradaki sivri ya da atnalı kemerler, uzak ülkelerin sanatının bir kopyası olarak değil de, olasılıkla iyi anlaşılammış bir İslam sanatı Neo-Klasik denemesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Yapıda pekiyi araştırılmadan denenmiş Rumili süslemelerin varlığı, bunu düşündürmektedir. Bu ilk denemelerden sonra Türk Neo-Klasik üslubu daha bilinçli bir biçimde yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak oranların farklılığı, kemer ve benzeri yapı elemanlarıyla süsleme motiflerinin tam anlaşılammaması, ortaya yanlış uygulamaların çıkmasına neden olmuştur. Örneğin sivri kemerler, Gotik ya da atnalı biçimindeki Mağrip kemerlerini andırmaktadır. Bu dönemin başarılı yapıları arasında, 20. yüzyılın başlarında mimar Kemalettin tarafından yapılan Bebek Camii sayılabilir.

Ulusal akım, yine aynı mimarın eseri olan Eyüp'teki Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi'nde de Osmanlı klasik döneminden alınma motiflerle sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu dönemin birçok yapısında olduğu gibi burada da çini süslemeye ağırlık verilmiştir. Türbenin içini süsleyen Kütahya yapımı çini panolar, eski örneklerdeki desenlerin kopyalarıdır. Bu kopya etme o boyuttadır ki, insan dikkatli bir çalışma ile ele aldığı panonun hangi eski yapıdaki, hangi çiniden alınmış olduğunu kolayca anlayabilir. Bu tutum Cumhuriyet döneminde de sürmüştür, ancak pek başarılı olunamamıştır. Çünkü söz konusu olan yaratma değil, eskinin bazen de pekiyi anlaşılmmadan yapılmış kopyasıdır. Ulusal mimari akımı, Cumhuriyet döneminde de bir süre devam etmiş ve yerini uluslararası betonarme mimariye bırakmıştır. Son yıllardaki klasik Türk mimarisi tarzındaki çalışmalar ise daha çok sit ve çevre koruması amacıyla yapılmaktadır.

Yıldız Demiriz

Demiriz Y, Erken Osmanlı Mimarisi ve Klasik